

XV. VE XVI. YÜZYIL SARAYBOSNA VAKIFLARI

Bugünkü Saraybosna'nın yerinde Osmanlılardan önce de yerleşim vardı, ancak şehirleşmesi Gazi İsa Bey İshakoviç'in vakıflarıyla başlamıştır. Ondan sonraki vâkıflar, Bosna sancak beyleri ve diğer beyler, zengin tüccar ve zanaatkarlar yaptırdıkları vakıflarla Saraybosna'nın XVI. yüzyılda Bosna'nın en güzel ve en önemli şehri olarak önce sancak, sonra da eyalet merkezi olmasını sağlamışlardır.

Vakıflar, Saraybosna'nın bir şehir olarak gelişmesinde en büyük rolü oynamıştır. Değişik kurumlar vakıfların sayesinde sadece kurulmuş değil, işler hale gelmiştir. Genellikle büyük binalar şehirdeki büyük mahallelerin merkezi olup geri kalan boş yerler daha küçük vakıf ve müstakil evlerle dolduruluyordu. Birçok zengin, devlet adamı, tüccar, esnaf erbabı ve diğer şehirli vakıfları inşa ettirip malını mülkünü vakıfların işletilmesi için miras bırakıyorlardı. Vâkıflar, varlıklarını cami, medrese, han, kervansaray, hamam, köprü gibi yapılara yatırıp menkul ve gayri menkullarını vakfediyorlardı.

Bugünkü Saraybosna'nın yerinde Osmanlılardan önce de yerleşim vardı, ancak şehirleşmesi Gazi İsa Bey İshakoviç'in vakıflarıyla başlamıştır. Ondan sonraki vâkıflar, Bosna sancak beyleri ve diğer beyler, zengin tüccar ve zanaatkarlar yaptırdıkları vakıflarla Saraybosna'nın XVI. yüzyılda Bosna'nın en güzel ve en önemli şehri olarak önce sancak, sonra da eyalet merkezi olmasını sağlamışlardır. 1528-30., 1540-41., 1565., 1567-68 ve 1604. tarihli Bosna sancak defterlerinde¹ ve vakıfnamelerde² vakıflar hakkındaki bilgiler çok sayıda vakıfların kurulduğunu ve içinde büyük maddi yatırımlar olduğunu göstermektedir.

* Doğu Araştırmaları Enstitüsü (Institute of Oriental Studies)- Saraybosna/ BOSNA-HERSEK.

1 İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TD No 164, fo.378-393; TD No 211, fo. 309-402; MAD 625, fo. 688-728; TD No 462, fo.20-35; Ankara, Tapu ve kadastro (TK), No 477, fo. 342-353.

2 *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut, Monumenta Turcica, IV/1, Sarajevo 1985.; Fajčić Zejnil, „Popis vakufnama koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. V-VI, Sarajevo 1978., str. 245-302.

İshak Bey'in oğlu Gazi İsa Bey, kendi vakfını kurmadan önce Fatih Sultan Mehmed'e hediye edeceğini bildirdiği 'Careva' (çarınki) adında bilinen bir caminin ardından bir saray inşa ettirip şehrin adının Sarayova olmasına sebep olmuştur.³ Vakıf defterlerinde bu cami *Rahmetli Sultan Mehmet Han'ın Cami Vakfı* olarak geçmektedir. Cami çalışanları görevlerinden dolayı toprak sahipleriydi, cami masrafları ise Saraybosna Nahiyesi'nin ciziyeye gelirinden karşılanıyordu.⁴ 1462 yılından önce İsa Bey Bantbaşı'daki Brodac köyünde bir zaviye inşa ettirip yanına bir misafirhane, Careva Camii'nin yanına bir hamam, Başçarşı'daki Kolobara Hanını ve bununla birlikte Careva Camii'nin etrafında oluşan ilk mahalle ile Başçarşıdaki yeni iş merkezini bağlayan köprüyü yaptırmıştır. Ayrıca geliri vakıflarının işlenmesi için harcanan Milyatska'daki değirmen ve birçok dükkanı da inşa ettirdi.⁵ Vakıfnamesindeki maddelerden biri bize İsa Bey'in şehrin gelişmesini düşündüğünü göstermektedir. *'Söz konusu olan vakfın içinde bir binanın inşa edilmesine ihtiyaç duyulursa mütevellî binayı yeri ve gereğine göre kuracaktır.'*⁶ Örneğin XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yy. başındaki vakıf defterinden edilen bilgilere göre Saraybosna çevresindeki Lyubogoşti köyünde vakıf gelirinden bir köprü ve kervansarayın yapıldığı görülüyor. Vakfın geliri ise 62. 236 akçe olup İsa Beyin Saraybosna çarşısında 205 dükkana sahip olduğunu ve bu gelirin 34. 423 akçesi sadece dükkanların kirasından gelmekteydi.⁷

XV. yüzyılda İsa Beyin vakfının yanısıra Mehmet Bey Minnetoviç, Bali Bey Malkoçeviç, Ayas Paşa ve Yakup Paşa gibi Bosna valilerinin vakıfları da kurulmuştur.

Vakıf olarak kurulmuş olan maddî kültür kalıntıları, arşiv dökümanları ve Saraybosna'dan geçen seyyahların ifadeleri, Saraybosna tarihinde XVI. yüzyılın Osmanlı dönemindeki gelişiminin çok önemli olduğunu ve bu dönemin altın dönem olarak adlandırıldığını göstermektedir.⁸ Vakıfların çoğu zaten o döneme aittir. XV. yüzyıl başı ve XVI. yüzyıl sonu kurulan vakıflardan biri, üç defa (1478-1480, 1485-1490 ve 1499-1506.) Bosna Sancakbeyi olan İskender Paşa'nın vakfidir. Kendisi Rumeli Beylerbeyi (1480-14850) ve vezir (1490-1496) olup vakıflarının çoğunu Bosna'da yaptırmıştır. Vakıfnamesi günümüze ulaşmayıp diğer belgelerden içeriği ve 1504 yılında yazıldığı bilinmektedir.⁹ İskender Paşa, vakıflarını şehrin iki farklı bölgesine, o dönem daha az yerleşimi olan Vratnik ile Kovaçi ve Skenderiya semtlerine yerleştirmiştir. Bu gösteriyor ki İskender Paşa Saraybosna'nın şehirleşmesi ve yerleşim yeri olmasında katkıda bulunmak için vakıflarını planlı olarak kurmuştur. Bu amaçla Moşčanitsa nehrinin bir kolunu Vratnik semti üzerine yönlendirip sularını Başçarşı'ya kadar akıtarak üzerine değirmenler yaptırmıştır. O semtte bir mescit inşa ettirerek mahallenin oluşmasını sağlamıştır. Bugün de adını taşıyan Skenderiya bölgesinde bir nakşibendî tekkesini inşa ettirip yanında bir misafirhane, bununla birlikte Milyatska nehri üzerinde bir köprü, bir saray ve zemin katında 11 dükkanı olan bir kervansaray da yaptırmıştır. Bu vakıflarının işlenmesi için çok sayıda çiftlik, Byelaşniça ve İgman'daki yayla ve sekizi Moşčanica Nehri, sekizi Koševo Deresi, beşi Visoko, üçü Rogatitsa ve dördü Vişegrad'ta olmak üzere çok sayıda değirmen vakfetmiştir.¹⁰ Bu vakıfların geliri sayesinde Sken-der Paşa Tekkesi, kurucusunun ona atfettiği misyonu yapmaktaydı. Yani manevi bir merkez olup XVI yüzyıl boyunca derviş, arif, ilim sahibi ve seyyahların toplanma yeri, aynı zamanda yardıma

3 İstanbul, BOA MAD No 625, str. 689.

4 A. Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku", *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF) XXV/1975*; Sarajevo, 1977; str. 137.

5 Gazi Husrev-begova biblioteka (GHB), Sidžil br. 77, *Prepis vakufname Isa-bega, sina Ishak-begovog*, str. 51-52; H. Šabanović, „Dvije najstarije vakufname u Bosni“, *POF* br. II, Sarajevo, 1951., str. 7-29.

6 GHB, Sidžil br. 77; H. Šabanović, „Dvije najstarije vakufname u Bosni“, str. 25.

7 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/2, Obradio Adem Handžić, Sarajevo 2000., str. 481-482.

8 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, 1966.

9 GHB, *Tarih-i Enveri*, ; İstanbul, BOA, MAD No 625, str. 699-700.

10 B. Zlatar, „Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću“, *POF XX-XXI*, Sarajevo 1974., str. 115-129.

ihtiyacı olan fakirlerin de sığındıkları bir mekan idi. Ne yazık ki sonra vakfın işletilmesinde bir takım düzensizlikler olmuş, binalar sel ve yangın gibi felaketlere uğrayıp zarar görmüş olduğu için İskender Paşa vakıflarından hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa, İskender Paşa'nın tekkesinin yanında 1517 yılında Saraybosna'daki ilk kubbeli camiyi yaptırmıştır. Bu caminin masraflarını karşılamak için babasından kalma Uskopye Nahiyesi içinde bulunan Vesela Straja adlı zeametini vakfetmiştir.¹¹ Ne yazık ki bu camii çoktan yıkılmış olup yerine bugünkü Skenderiya adlı spor-kültür merkezi inşa edilmiştir.

XVI. yüzyılda kurulmuş en büyük vakıf Gazi Husrev Bey'in vakfıdır. Bu ünlü Bosna Valisi vakıflarıyla Saraybosna'nın kasabadan şehre dönmesini sağlamıştır. 1531 yılında kendi adına bir cami yaptırdı. Caminin külliyesi içinde imaret, misafirhane, caminin avlusunda birisi Gazi Husrev Bey'in, diğeri de yakın dostu ve vakfın ilk mütevellisi olan Murat bey Tardıç'in olmak üzere iki türbe bulunmaktadır. Gazi Husrev Bey'in ölünce defnedilmek istediği turbeyi hayattayken inşa ettirmiş olması onun Saraybosna'yı ne kadar sevdiğini göstermektedir. Caminin avlusunda bir mektep, çok güzel bir şadırvanla birlikte çeşmeler de yaptırmıştır. 1537 yılında caminin karşısında bir medrese, yanında da hanikah, bedestan ve Taşlıhan inşa edilmişti. Selçuka Sultan adlı annesinin hatırasına yaptırdığı medresenin adı Selçukiye olup sonradan kurşun kaplama yapıldığı için halk içinde *Kurşunlu* adıyla anılagelmişti. Bu vakıftan elde edilen gelirle bir saat kulesi, hamam, rasathane, çeşmeler, su temin sistemi ve kazançlarıyla vakfı geçindiren Saraybosna çarşısında 200'den fazla dükkan yaptırıldı. Gazi Husrev Bey Vakfının en büyük geliri, XVI. yüzyılda 944 794 akçe olan vakfın nakit parasından gelmekteydi.¹² Bu para faizle veriliyor, böylece de vakıf kredi veren banka rolünü üstleniyordu.¹³ Gazi Husrev Bey, vakıfnamesinde parasının kime ve ne şartlar altında verilebileceğini belirtmişti.¹⁴

Bu vakfın gelirinden en ünlüsü Moriça Han olmak üzere birkaç han ve Saraybosna'daki ilk hastane yaptırıldı. Gazi Husrev Bey'in vakıfları, Serez, Saraybosna, Teşany, Yayıtse, Ostrovitsa ve Pojega olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun altı bölgesinde bulunmaktaydı.

Bosna Sancakbeyi'ne ve Saraybosna Kadısı'na XVI. yüzyılın ikinci yarısında gönderilen bir fermanda bu vakıf için şöyle yazılıyordu: 'Bu vakıf diğer vakıflar gibi değil.'¹⁵ Gerçekten de öyle olmuştur, çünkü diğer Saraybosna vakıfları çökmüşken bu vakıf bütün felaketlere karşı bugün hala varlığını korumaktadır. Gazi Husrev Bey'in külliyesi, o dönem insanının bütün dinî, toplumsal ve iktisadî ihtiyacını karşılayacak bir yapıya sahip idi. Her gün Gazi Husrev Bey Camiinde öğle namazından sonra 30 mücevvit toplanıp Kur'an-ı Kerim'den 30 cüz okuyarak hatme-i şerifeyi bitirir sevabını Gazi Husrev Bey'in ruhuna hediye ederlerdi.

Gazi Husrev Bey'in eşi Şahdidâr Hanım da, Saraybosna'da cami ve mektepten oluşan bir vakıf kurmuştur.¹⁶ Vakfı 97 000 akçe nakit paraya sahip olup, vakıf binalarından geliri 18 000 akçe iken toplam geliri 115 000 akçe idi.¹⁷ Şahdidâr'in camii tamamen yanıp sonradan tamir edilememiştir.

11 GHB, *Vakufnama Mustaj-bega Skenderpašića*, Inv. broj 176 (391); H.Šabanović, „Najstarije vakufname u Bosni“, *POF III-IV/1952-1953.*, Sarajevo 1953., str. 403-413.

12 B.Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo 2010., str. 67-118.

13 A.Sučeska, „Vakufski krediti u Sarajevu (u svjetlu sidžila sarajevskog kadije iz 1564-66.)“, *Godišnjak Prevnog fakulteta u Sarajevu II/1954.*, Sarajevo 1954., str. 343-379.

14 *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Sarajevo 1985., str. 64.

15 İstanbul, BOA Muhimme defteri No 26, 244/45.

16 „Vakufnama Şahdidar, supruga Gazi Husrev-bega“ u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine*, str. 76.

17 İstanbul, BOA, MAD No 625, str. 707.

XVI. yüzyılın ilk yarısında, birisi 1526 yılında yapılan Başçarşı'daki Muslihuddin Çekreç'i'nin camii¹⁸ ve iki yıl sonra Havace Durak'ın Başçarşıyska adıyla tanınan camii olmak üzere iki kubelli cami daha yapılmıştır.

Bahsettiğimiz vakıfların yanısıra XV. ve XVI. yüzyıllar Saraybosna'da önemli vakıflar arasında: Cami, medrese, mektep, kervansaray ve birkaç dükkan¹⁹ yaptıran Gazi İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey İsabegoviç'in vakfı, medrese, cami ve hamam yaptıran Bosna Sancakbeyi olan Firuz Bey'in vakfı, Mogoda'da bir cami yaptıran Jakup Paşa'nın vakfı, cami, köprü ve hamam yaptıran Bali Bey Yahyapaşiç'in vakfı, Gazi Husrev Bey'in kethüdası olan Kemal Bey'in vakfı, arkasından cami, medrese, kütüphane ve çok sayıda çeşme bırakan Bakırbaba Hacı Ali'nin Atmeydan'daki vakfı bulunmaktadır. Bu binaların çoğu yok olmuştur ancak son zamanlarda Türk dostlarımızın sayesinde Atmeydan'da yeni bir cami daha yapılmıştır. XVI. yüzyıl ilk yarısında kurulan vakıflar arasında Şeyh Alauddin Dede'nin vakfı, Şeyh Feruh'un camii'nin vakfı (Abdesthane) vardır. Bu camide görevli olanlar için Sultan Selim'in bir mezzasını vakf ettiği de dikkat çekicidir.²⁰

XVI. yüzyıl ilk yarısındaki vakıf defterleri (1528-30 ve 1540) Saraybosna'da kırktan fazla vakfın olduğu göstermektedir.²¹ Bu vakıfların geliri şehrin gelişimi için önemli teşvik kaynağı idi. Bununla birlikte defterlerin bütün vakıfları göstermediği ve mahalle defterlerinden vakıfların sayısının daha fazla olduğunu görebiliriz. Örneğin 'Gazi Husrev Bey'in divan katibi olan Hacı Haydar Efendi'nin mahallesi, Sagrakçı Mehmed Mescit'in mahallesi, Dülger İbrahim Mescit'in mahallesi, Saraç Ali Mescit'in mahallesi, Komotin olarak bilinen Yahya Paşa Mescit'in mahallesi ve diğerleri' gibi mahalle hakkındaki bilgiler vakıfların daha fazla olduğunu gösteriyor.²²

İsa Bey'den başlayıp Gazi Husrev Bey'e kadar gelen büyük vakıfların yanısıra nakit paranın vakfedilmesiyle yapılan küçük vakıfların da var olduğu bilinmektedir. 'Ribh' olarak bilinen nakit faizi vakfın kurulması sırasında belirlenip vakfın mülkiyetine zarar getirirse bile bir daha değişmezdi. Nakit para yüzde on ya da yüzde on beş faizle verilirdi ve o para vakıf binaların işletilmesi için kullanılıyordu. Küçük vakıfların kurucuları, zengin Osmanlı toprak sahiplerinden, tüccar, zanaatkar, imam, katip gibi orta halli insanlardan oluşan sıradan şehirliler ve eski kölelere kadar giden farklı toplum tabakalardan geliyordu. Saraybosna'daki vakıfların kurulmasında kadınlar da katkıda bulunuyordu. Vakıf parası şehrin ekonomisinde önemli rol oynuyordu. Şehrin tüccar, zanaatkar ve diğerlerine vakıf parasından borç verilmesi zanaat ve ticaretin gelişimine olumlu etki yapardı, böylece vakıflar kredi kurumlarının rolünü üstlenmekteydi.²³ XVI. yüzyılda vakıf parasından gayrimüslimler de yararlanıyordu. Saraybosna Kadısı'nın sicilinde gayrimüslimlerin borç aldıkları ya da vekil olarak bu işlemler içinde yer aldıkları görülüyor.²⁴

Vakıf defterlerine göre XVI. yüzyıl ikinci yarısında vakıfların sayısının yetmişe yükseldiğini ve aynı yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyıl başında yüzü geçmiş olduğunu görmek mümkün.²⁵ Daha önce söylendiği gibi bu sayı artmış görünüyor çünkü bazı vakıflar eski vakıf defterlerinde kayda

18 H.Kreševljaković, „Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije“, *Glasnik Islamske vjerske zajednice, br. 1, god. VI*, Sarajevo 1938.

19 B.Zlata, „Vakuf Gazi Mehmed-bega İsabegovića u Sarajevu“, *POF 55/2005.*, Sarajevo 2006., str. 217-225.

20 B.Zlata, „Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću“, *POF XX-XXI*, Sarajevo 1974., str. 117-118.

21 Istanbul, BOA TD No 157 i No 211.

22 B.Zlata, „Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću“, *POF XX-XXI*, Sarajevo 1974. str. 110.

23 A.Sučeska, „Vakufski krediti u Sarajevu“, str. 353.

24 A.Husić, „Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini 16. stoljeća“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. XXXII*, Sarajevo 2011., str. 49.

25 Istanbul, BOA TD No 462, MAD 625 i Ankara, Tapu ve kadastru (TK), No 479.

geçirilmemişti. Nakit para vakıfların sayısı ise o dönemde daha fazlaydı, Aladin Husiç'in araştırmalarına göre Saraybosna'da o zaman 231 nakit para vakfı vardı.²⁶

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yeni kurulmuş vakıflar arasında Gazi Husrev Bey'in vakfı kadar kapsamlı ve büyük vakıfları bulmak mümkün değil. XVI. yüzyıl ikinci yarısında yaptırılmış önemli binalar arasında Bosna Sancakbeyi olan Ferhat Bey Vukoviç Desisaliç'in vakfı Ferhadiya Camii, Sultan Süleyman Kanunî'nin emri üzerine Saraybosna'daki ilk caminin yerinde yapılmış Çar Camii, sanat tarihçilere göre Bosna-Hersek'te en güzel cami olarak değerlendirilen Ali Paşa Camii, Buzacı Hacı Hasan'ın Camii gibi birkaç kubbeli cami ve Sadrazam Rustem Paşa'nın Bedestanı (1555/1556), Ilıca'da bir köprü ve han vardır. Sözü geçen bedestan içinden Bursa'dan gelen ipek satıldığı için o bedestanın adı Brusa Bedestanı kalmıştır.

Şehrin alışveriş ve iktisadî yapısının işlevsel hale gelebilmesi için büyük vakıfların sahip olduğu maddi desteğe ihtiyaç vardı. Zamanla büyük vakıflara küçük vakıflar da katılmaya başlayınca, onların arasında bulunan esnaf vakıfları büyük vakıfların işlevini genişletmiştir.²⁷ Böylece bu vakıflar büyük çapta maddî imkanlar oluşturmuş, bunlar da şehrin gelişimi için temel kaynaklar olmuştur.

XVI. yüzyılın sonuna kadar Saraybosna'da şehrin yapısal ve ekonomik gelişimi ile kültür, eğitim, yardım ve diğer kurumlarını destekleyen çok sayıda vakıf kurulmuştur. Saraybosna'da XV. ve XVI. yüzyıllarda en çok yapılan vakıflar, cami, mektep ile medrese, tekke, köprüler idi. Bunların masraflarını karşılamak üzere bedestan, haman, dükkan, değirmen ve diğer yapılar inşa edilmiştir. XVI. yüzyılın sonuna doğru yüz kadar cami ve mescit, beş medrese, altı tekke, birkaç kütüphane, üç bedestan, altı hamam, altı köprü, çok sayıda çeşme ve şadırvan, turbe, han ve kervansaray ve çarşıda dükkanlar inşa edilmiştir.

Vakıfların sayesinde birçok kültür, din, yardım ve diğer kurum ve kuruluşları maddi desteği bulup düzenli ve verimli olarak çalışma imkanına sahip olmuştur.

26 A.Husić, „Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini XVI stoljeća“, str. 37.

27 B.Zlatar, „Osvrt na srednje i manje vakufe u Sarajevu u XVI stoljeću“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. IX-X*, Sarajevo 1983., str. 103-112.